

Кръвните корени на Орфей и Дионисиевите мистерии във Филипопол

Март Атанасов

Откритата в Пловдив през 2019 г. мраморна плоча с посвещение на бог Дионис от III в. сл. Хр. представлява едно от най-ценните свидетелства за съществуването на организирана мистерална традиция в сърцето на Древна Тракия. Това е особено важно, тъй като редица антични автори свързват именно тракийските земи с произхода на Дионисиевите и Орфическите мистерии.

Плочата е открита вградена в пода на раннохристиянска базилика от средата на IV в. сл. Хр. в Пловдив, издигната върху мястото на по-стара, вероятно култова, древнотракийска постройка. Самият надпис е посветен на спасените четиридесет и четири мисти от Филипополските мистерии по време на готското нашествие през 251 г. Събитието е част от т.нар. Готска война от 250–251 г. — мащабен конфликт между Римската империя и съюз от готи, карпи и скити, по време на който Филипопол попада в ръцете на нашествениците.

Надписът документира оцелелите мисти, или посветени във Филипополските мистерии, като част от тях са изброени заедно със своите длъжности. Сред тях присъстват ръководителите на мистериите, различни свещеници и други служители, изграждащи сложна йерархична система. Споменава се и самият Дионис, наречен „Тракийски Предводител“:

„На Тракийския Предводител Дионис посветиха оцелелите мисти, когато водач на мистериите и пожизнен жрец беше Аврелий Мукианид, син на Мукиан.“

Възспоменателната плоча показва, че също като Елевзинските мистерии и тези във Филипопол са били съпътствани от религиозни шествия, предвождани от свещенослужители, носещи свещени предмети. Подобно на Елевзина, и тук длъжността на главния жрец е била пожизнена. Сред споменатите фигури се открояват куретите — участници в ритуални танци с военни доспехи, водени от жрец с дрянова пръчка. Този детайл напомня за по-късни български народни коледни обичаи, при които дрянът също има важно ритуално и символно значение. Сред останалите

длъжности се срещат още „офицер“, ритуален виночерпец, торбоносец, сабостофори — носители на изображенията на римския император и др.

Това свидетелства за добре организирана мистерална институция с ясно разпределени функции и устойчив церемониален ред. По своята организация Дионисиевите мистерии във Филипопол удивително напомнят тези в Елевзина. Това не означава непременно пряка приемственост, но насочва към общ мистерален модел, характерен за античния свят — сложна религиозна система с процесии, посвещения, йерархия и специализирани свещенически функции.

Самото място на откриването на плочата не позволява да се установи къде точно в града са се провеждали мистерии. Поради липсата на други преки сведения неясни остават и техният произход, както и времето на възникването им. Единственото сигурно е, че през III в. сл. Хр. те функционират, а вероятно просъществуват до IV в., когато с налагането на християнството подобни езически институции са закрити. Възможно е самата раннохристиянска базилика да е издигната именно върху мястото на стария мистериен център.

В този контекст сведенията на двама антични автори придобиват значение. Това са Плутарх, който в „Успоредни животописи“ споменава за *„много древни орфически обреди и оргии на Дионис в близост до Хемус“* (II, 5) както и Помпоний Мела, който пише:

„Вътрешността, където се издигат планинските вериги Хемус, Родопи и Орбел [Пирин], празнува мистерии на татко Либер и събирането на Менадите, които Орфей пръв учредил.“ („Космография“. III 12.17).

И двете сведения локализират орфическо-дионисиеви мистерии във вътрешността на Тракия, което може да има връзка с тези във Филипопол — единствените сигурно засвидетелствани Дионисиеви мистерии на Балканския полуостров извън Елевзина.

Особено интересно в това отношение е сведението на Псевдо–

Плутарх (I в.):

„Хебър е река в Тракия. ... До тази река се намира планината Пангей.... И в планината Пангей се ражда едно растение, наречено китара поради следната причина. Жените, след като разкъсали Орфей, хвърлили частите му в реката Хебър. Главата му по волята на боговете приела образа на змей, а лирата по желанието на Аполон се превърнала в съзвездие. От течащата му кръв се родило растение, наречено китара. Когато се празнуват Дионисовите празници, то издава звук на китара. Местните жители, облечени в еленови кожи и с тирс в ръка, пеят химна: „Не мисли, да не бъдеш напразно мъдър!“, както разказва Клитоним в третата книга на съчинението си ‘Тракийски истории’”. (Псевдо-Плутарх. “За реките”, 3)

Това е кратко, но изключително наситено сведение, съчетаващо няколко пласта — географски, мистерален, астрономически и символен. Още в началото личи характерната за част от античните автори неточност в географските сведения. Псевдо-Плутарх поставя Хебър в близост до Пангей, макар планината реално да се намира край делтата на Стримон. Самият Хебър обаче преминава през вътрешността на Тракия и именно по неговото течение се намира древният Филипопол.

Описаните Дионисиеви празници вероятно се отнасят именно към този регион, където археологически са засвидетелствани подобни култови практики, за разлика от Пангей. В този смисъл сведението на Псевдо-Плутарх може да отразява спомен за реална местна мистерална традиция, свързана както с Дионис, така и (индиректно) с Орфей. Особено съществен е мотивът за разкъсването на Орфей и хвърлянето на частите му в Хебър. Смъртта тук е представена екзотерично като трагичен край, но с ясно езотерично продължение — от кръвта му пониква растението „китара“. По време на Дионисовите празници то издава музикален звук, което едва ли трябва да се разбира буквално. Кръвта, пролята в тракийската земя, се превръща в знак за неговата връзка с конкретното пространство. В този смисъл корените на растението могат да се тълкуват като символ на „вкоренеността“ — включително и кръвна — на Орфей във филипополската земя и

нейната мистерална традиция.

Значима е и препратката към Клитоним и загубеното му съчинение „Тракийски истории“, от което Псевдо-Плутарх вероятно черпи информация. Макар авторът да е слабо познат, фрагментът подсказва съществуването на локална тракийска традиция, свързваща Орфей с вътрешността на Тракия и по-конкретно с района на Филипопол.

Внимание заслужава и изпяваният химн: *„Не мисли, да не бъдеш напразно мъдър!“* Фразата звучи парадоксално и вероятно има посвещенчески смисъл. Тя може да се тълкува като предупреждение срещу рационалното, външно знание, което един ден може да стане безполезно без мистерално преживяване. Подобна нагласа е характерна за мистериите, при които истинското познание не се придобива чрез разсъдък, а чрез посвещение и преобразяване.

Сведението е интересно и с описанието на посмъртната трансформация на Орфей, при която лирата му е превърната в съзвездие Лира. Според други антични сведения самият Орфей е

превърнат в лебед — съзвездие, разположено в непосредствена близост до Лира, — което впечатляващо напомня за фреската от Пилос, където той държи лира, оформена като два взаимосвързани лебеда.

В този смисъл сведението на Псевдо-Плутарх не е просто късна митологична конструкция, а, въпреки неточностите си, съхранява ехо от реална тракийска мистерална традиция. В нея Орфей е мислен не като абстрактен певец, а като фигура с локален произход и култова значимост. В съчетание с надписа от Филипопол и сведенията на Плутарх и Помпоний Мела, то допълва картината на една устойчива религиозна среда, в която Орфей е възприеман като герой с дълбок корен във филипополския край — корен, който спокойно може да бъде наречен „кръвен“.

В картината на Филипополските мистерии може да се впише и още едно, последно от този тип сведение — това на Лукиан. В диалога „Роби бегълци“ той разказва за срещата на персонифицираната Философия с Орфей във Филипопол. Разказът е свързан с основаването на мистерии в Европа, след като Философия вече е създавала такива в Индия, Етиопия, Египет, Вавилон и Скития, възпитавайки съответните свещенослужители — „брахмани“, „жреци“, „пророци“, „халдеи“ и „маги“. Накрая тя достига до Европа, където първо посещава Тракия. Там среща двама траки — Орфей и Евмолп, които се явяват фигурите, въвели мистералната култура в Древна Гърция:

„Евмолп, който научи от мен всичко за божественото — за да ги въведе [гърците] в мистерии, а вторият, за да ги привлече с музиката на своите песни.“

Смисълът на този пасаж е трудно да бъде подценен. Особено съществен е фактът, че в разказа на Лукиан Философия не основава мистерии в Тракия. Вместо това тя изпраща Орфей и Евмолп „пред себе си в Гърция“, а едва след това, по собствените ѝ думи, „и аз последвах техните стъпки“. Заедно двамата изграждат модела на

гръцката мистерална култура, който по-късно ще намери своя най-завършен израз в Елевзина.

По този начин диалогът е забележително свидетелство за кръвните корени на Орфей и Евмолп в Тракия и Филипопол, който, както личи по всичко, се явява както външната цивилизационна база, така и кръвната банка, от която мистериите се раждат. В този разказ Тракия и Филипопол не са периферия на гръцката религиозна култура, а нейна предходна и пораждаща основа. Орфей и Евмолп не получават мистериите от Гърция — те ги създават там. По този начин Филипопол и тракийската вътрешност се явяват древното цивилизационно ядро, от което се разгръща една от най-влиятелните мистерални традиции на античния свят.

Поставено редом с надписа от Филипопол, сведението на Лукиан придобива още по-голяма тежест. Самият надпис свидетелства, че през III в. сл. Хр. в града действително функционират развити Дионисиеви мистерии с устойчива йерархия, процесии, посвещения и специализирани свещенически функции. Това превръща литературния разказ не просто в абстрактна митологична конструкция, а в текст, който вероятно съхранява памет за реална религиозна среда. Именно преплитането между епиграфика, митография, география и литературна традиция придава особена плътност на общата картина. Постепенно Филипопол престава да изглежда като случайна сцена на античен диалог и започва да се очертава като пространство на посвещение, в което древната мистерална традиция се е завърнала, оставайки жива в късната антична епоха.

Така надписът от Филипопол се оказва не изолиран артефакт, а ключ към по-дълбока памет за един град, който може да бъде мислен като пространство, от което мистериите се раждат, както и като място, където по-късно се завръщат. Преплитането между епиграфика, митография, география и литературна традиция очертава именно такава картина и придава особена тежест на късноантичните Филипополски мистерии.

В този смисъл тези мистерии могат да бъдат разглеждани не просто като локален култ от римската епоха, а като късен исторически

израз на една много по-дълбока и устойчива мистерална традиция. Диалогът „Роби бегълци“ надгражда това разбиране и му придава по-широк цивилизационен смисъл. В неговия разказ Тракия се явява първата европейска спирка на мистералното познание — мястото, където то се възплъщава в лицето на Орфей и Евмолп, преди да бъде пренесено към Гърция. Но ако надписът от Филипопол свидетелства за съществуването на реални мистерии в града векове по-късно, тогава може да се мисли и за своеобразно „завръщане“ на тази традиция към нейния първичен източник.

Така Филипополските мистерии, които по своята структура и организация удивително напомнят Елевзинските, затварят един исторически и духовен кръг там, откъдето той е започнал. Оттук произтича и по-смелата, но не лишена от основания хипотеза, че Пловдив не е просто литературен фон в разказите на Лукиан, Клетоним и Псевдо-Плутарх, а възможен първичен център на древната мистерална традиция — пространство, което античната памет е свързвала не само с Дионисиевите мистерии, но и с кръвните корени на Орфей и Евмолп.

В тази перспектива Филипопол се явява не периферия на античния свят, а средище, в което култът и историческата памет се преплитат до неразличимост. Неслучайно именно неговите и тракийските като цяло земи античните автори свързват с най-древните форми на посвещение и „музика“. Образът на Орфей — певецът и мистагогът, способен да преминава границата между света на живите и боговете — стои в самото ядро на тази духовна традиция, а фигурата на Евмолп създава връзка между тракийския север и Елевзина. Така мистералният модел, достигнал класическото си развитие в Елада, може да бъде разглеждан и като наследство на един по-древен тракийско-филипополски пласт, чийто отзвук продължава да се усеща в Пловдив чак до модерната епоха.